

מאבקם של המורים

בקרב פעילי המאבק היהודי-ציוני נמצאו גם יחידים וקבוצות, שעיקר יעדם היה לימוד השפה העברית והוראתה. "המורים", כפי שכינינו אותם ב"נתיב", תרמו תרומה שאין ערוך לה במשך כל שנות המאבק לעלייה למרות שנמצאו ביניהם, לפחות בהתחלה, גם כאלה שטרם גמרו אומר לעלות ולא הגישו בקשות להיתרי יציאה. היו אלה צעירים שחיפשו את דרכם ושאפו, בראש ובראשונה, למצות את יהדותם ולינוק ממקורות המורשת היהודית שממנה נותקו על-ידי המשטר הסובייטי.

אותם יחידים בעלי זכות ראשונים, שבעקשנותם הצליחו ללמוד עברית באופן עצמאי, ולעתים ללא כל עזרה, נעשו עד מהרה למורים שהורו את השפה לתלמידים, שהרצון לדעת עברית התעורר אצלם לעתים גם ללא קשר להחלטה לעלות לישראל.

ראשוני המורים התחילו למעשה מאפס. ספרי לימוד לא היו כלל בנמצא. לעתים הם נעזרו בישישים שהעזו ללמד אותם בסתר, במילון העברי-רוסי של שפירא - המילון היחיד ששרד בברית-המועצות ונשמר פה ושם במשפחות יהודיות אצל אבות וסבים. מילון זה היווה יותר מאוחר נכס רב ערך לתנועת ההתעוררות היהודית. שיטות ההוראה המאולתרות, שהומצאו על-ידי המורים המקומיים והותאמו לתנאי ברית-המועצות, תרמו רבות להפצת העברית. וכך, בדרכים שהיו חובבניות בהתחלה ורחוקות מלהיות מקצועיות. הלכו והתרבו לומדי העברית בברית המועצות.

רק בראשית שנות השבעים עלינו ב"נתיב" על דרך המלך בהכנת אמצעים ללימוד השפה העברית לדוברי רוסית.

אחד מראשוני המורים, שלמד עברית בכוחות עצמו ופיתח שיטות חדשות ללימוד השפה, היה ישראל פלחן.

ישראל פלחן נולד ב-1945 בעיר טומסק שבסיביר. הוריו, חברי המפלגה הקומוניסטית הפלשת'נאית, הפ.ק.פ., הגיעו לטומסק בראשית שנות השלושים, לאחר שגורשו מהארץ על-ידי השלטון המנדטורי. אביו של ישראל עבד כמהנדס במפעל, שהועבר לטומסק בימי מלחמת העולם השנייה. הוריו ידעו כמובן עברית, אך העדיפו לדבר עם ילדיהם רק ברוסית. אמו גם לא הירבתה לספר על ארץ-ישראל, אך מפיה הוא למד שיש להם שם קרובים. כשישראל היה בן חמש, עקרה משפחתו למוסקבה. אביו עבד שם כפועל פשוט בבית-חרושת, ואמו עבדה כגננת, למרות שהיתה בוגרת אוניברסיטה בהיסטוריה. ישראל גדל ללא כל זיקה יהודית. בבית-הספר שבו למד היו גם ילדים יהודים,

אך הוא התייחד, משום מה, דווקא עם נערים רוסיים. לא כן אחיו משה, שהיה גדול ממנו בשבע שנים. משה למד עברית בכוחות עצמו, בעזרת המילון העברי-רוסי של שפירא, ויותר מאוחר, תוך כדי פיתוח שיטות לימוד מקוריות, החל ללמד אחרים. כבר בנעוריו עזב משה את הקומסומול (ארגון הנוער הקומוניסטי), דבר נדיר באותם הימים, והחל לחפש דרך למימוש זהותו היהודית.

בשנת 1969, לאחר שסיים את לימודיו באוניברסיטה בהנדסת חומרים, והוא בן 24, הצטרף ישראל לחוג תלמידיו של אחיו משה. הצטרפותו היתה מלכתחילה מתוך סקרנות ולא מתוך מוטיבציה אידיאולוגית, אולם, לימוד השפה העברית הפך כמעט מיד לעניין המרכזי בחייו. עם עלייתו של משה ב-1970, המשיך ישראל ללמוד אצל תלמידיו, וכעבור חצי שנה החל ללמוד בעצמו. הוא לא התעניין במיוחד בפעילות ציונית, והעדיף להתרכז בלימוד השפה. הוא היה כבר נשוי, אך עובדה זו לא הרתיעה אותו מלהשקיע לילות כימים בלימוד ובהוראה. ספרי לימוד כמעט שלא היו, ואת המעט שמצא צריך היה להעתיק. גם כשהגיעו לידיו הספרים שנשלחו מישראל, לא היה החומר לטעמו טוב דיו. שיטת הלימוד של משה עשתה שימוש בסיפורים הלקוחים מההיסטוריה היהודית ומתולדות מדינת ישראל. כל סיפור כלל 40-50 מלים חדשות. לכן היה חיוני כל-כך בעיניו לקבל ספרים, שמתוכם יוכלו המורים לדלות את הסיפורים, כמו למשל מספרו של משה שמיר "הגלגל החמישי", שהם עשו בו שימוש רב. ישראל לימד כ-28 תלמידים בשלוש או ארבע קבוצות, וכמוהו, תבריו. שירותי הבטחון לא רדפו במיוחד את המורים לעברית, להוציא מקרים חריגים כגון זה של המורה יפה, שגויס לצבא. לצעיר יהודי היה הגיוס לצבא בבחינת עונש, הרבה מעבר למספר שנות השירות. הסכנה היתה שלאחר השחרור לא יוכל הצעיר לקבל היתר יציאה מטעמי בטחון. ייתכן שהק.ג.ב. דאג "לשתול" אנשים בחוגים לעברית למטרות דיווח וכאשר נוכחו אנשיו לדעת שאכן מדובר בלימוד השפה ולא בפעילות ציונית-מחתרתית, הניחו את המורים לנפשם. רק לחלק מן המורים והתלמידים היה קשר עם חוגי האקטיביסטים הציונים, רובם מסורבי עלייה שעמדו בקשרים עם ישראל ועם יהודי התפוצות. המורים, שעשו את עבודתם בשקט ובצנעה, זכו לתשומת לב מועטה מזו שזכו לה הרפיוזניקים ובמיוחד המפורסמים שבהם, ש"התיירים" הירבו לבקר אצלם. לאחר עלייתו סיפר ישראל שלמורים היתה תחושה של "אפליה", מפני שפעמים רבות נמסרו הספרים, המילונים וחומר ההסברה, ל"עסקנים" המפורסמים שצברו בבתייהם ספריות ממש. החומר הרב שהצטבר בידי "עסקנים מסוימים" סיפק להם מעמד וכוח בקרב חוגי הפעילים, והמורים היו תלויים תלות מרובה בנדיבותם. ישראל צייר בפני שני מעגלים מקבילים – "הפעילים-עסקנים", והמורים ותלמידיהם, והוסיף במרירות כי לפעמים התפתחה אצל המורים הרגשה שבארץ אין הערכה לעבודתם. מסתבר שבמרוצת השנים נוצרו מעין "יחסי גומלין" בין המספר של לומדי העברית לבין המספר של מקבלי היתרי יציאה, וככל שקטן מספר היוצאים וגדל מספר המסורבים, כך גדל מספר העוסקים בלימוד העברית, גם בקרב חוגי הפעילים.

המורים דרשו מרשויות המס הסובייטים לגבות מסים מרווחיהם משכר הלימוד שקיבלו מתלמידיהם. בצעד זה ביקשו המורים להשיג הכרה רשמית בחוקיות ההוראה ולימוד השפה העברית. ברוב המקרים סירבו הרשויות להעניק רשיונות הוראה בתואנה שאין בידי המורים תעודות רשמיות המאשרות את כישוריהם הפדגוגיים. היו מורים שפנו לארגונים יהודים בתפוצות וביקשו את עזרתם בהפעלת לחץ על השלטונות. כשהגיעה לידיעתנו יוזמת המורים, פניתי ל"ישיבה יוניברסטי" בניו-יורק וביקשתי כי יחברו טפסים לבחינות בכתב וישלחו הסמכה להוראה לאלה מן המורים שיעמדו בבחינות. אנשי האוניברסיטה ובראשם הרב ישראל מילר שיתפו איתנו פעולה, והייתי מלא הערכה לנכונותם לצייד את המורים לעברית במוסקבה בתעודות הוראה, שלא בדרכים המקובלות. היה זה כמובן חלק מהמאבק הציבורי על נפש הצעירים היהודים. המבצע כמובן שלא "שיכנע" את שלטונות ברית-המועצות, אך לדעתי הפרסום שניתן לעניין בארצות-הברית היקשה עליהם במשהו, שכן חדלו מאז להציק למורים ולתלמידיהם. עם הזמן חלו גם התפתחויות נוספות בקרב הפעילים. כפי שכבר סיפרתי, היתה קבוצת מסורבים שבראשה עמדו איליה אסאס וזאב שחנבסקי, שראו בחזרתם ליהדות, בראש ובראשונה שיבה אל חיק הדת היהודית. הם הקדישו מזמנם ללימוד תורה ולקיום מצוות, קיימו סמינרים וימי עיון וכמה מהם אף הגיעו לרמת ידיעות שהפגיעה רבנים ומלומדים שפגשו אותם במוסקבה. שנים אחדות לאחר-מכן נעשו מאמצים לפתוח במוסקבה גן ילדים דתי לילדים בגיל חינוך חובה. היה בכך סיכון כי על-פי החוק הסובייטי, חינוך ולימוד ילדים הם בסמכותה הבלעדית של המדינה, והם אסורים על אזרחים פרטיים. הפרק המפואר של הוראת העברית ולימודי מקצועות היהדות, ליווה את מאבקי הפעילים אל תוך שנות השמונים. חשיבותם לא היתה רק בכך, שהגיעו ארצה עולים מרוסיה דוברי עברית, אלא שהעיסוק בהוראה ובלמוד העברית נתן לרבים כוח נפשי לעמוד במבחן הקשה של חיי רפיוזניקים למשך שנים ארוכות.